

12. Экономический словарь / [Е.Г. Багудина, А.К. Большаков и др. ; отв. ред. А.И. Архипов]. – М. : Велби, 2004. – 388 с.

13. Belbin R. Management Teams: Why They Succeed or Fail / R. Belbin. – Cambridge : Berlin Associated, 2000. – 171 p.

14. Greenberg J. Behavior in Organizations. Understanding and Managing the Human Side of Work / J. Greenberg, R. Baron. – New Jersey : Prince-Hall International Inc., 1997.

ВОЛКОВА Н.П.

САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Докорінні зміни в житті України, її орієнтація на інтеграцію з європейськими країнами та інтернаціональний характер ділових відносин у різних сферах діяльності людини актуалізують проблему модернізації професійної підготовки у вищій школі, одним з пріоритетних стратегічних завдань якої є розвиток комунікативних, творчих здібностей і саморозвиток особистості майбутніх фахівців, здатних виходити за межі нормативної діяльності, підходити нестандартно, гнучко до вирішення професійних завдань, розробляти й упроваджувати інновації. Головною умовою такого розвитку є здатність працювати самостійно, яка має сформуватися в молоді під час навчання. Отже, можна стверджувати, що на сьогодні настав якісно новий етап розвитку самостійної роботи студентів, у якому "...ми повинні переорієнтувати навчальний процес на формування в студентів бажання й уміння самостійно оволодівати знаннями з різних джерел інформації" [5], "адже кращого методу навчання ... ніхто не придумав ще з часів Сократа" [7]. До речі, відомо, що у вищих закладах освіти більшості західних країн, саме самостійна робота студентів є основою навчання. За даними ЮНЕСКО, частка самостійної роботи студентів у США перевищує 65% [4; 13].

У працях вітчизняних і зарубіжних учених висвітлено різні сторони проблеми самостійної навчальної роботи, у яких: наголошується на ролі викладача в організації самостійної навчальної діяльності студентів (Л.Я. Зоріна, Л.В. Кондрашова, М.М. Скаткін, В.О. Сластьонін, Л.Ф. Спирін та ін.); самостійна робота розглядається як: один з ефективних методів підвищення пізнавальної активності (А.М. Алексюк, Б.П. Єсіпов, В.А. Козаков, О.Г. Мороз, П.І. Підкасистий та ін.); метод навчання (Ю.К. Бабанський, М.І. Дяченко, Л.А. Кандибович, І.Я. Лернер та ін.); один з напрямів індивідуалізації пізнавальної діяльності студентів (В.П. Беспалько, А.М. Матюшкін, Н.Ф. Тализіна та ін.). Значна увага приділяється управлінню самостійною пізнавальною діяльністю студентів (В.І. Бондар, Т.В. Габай, Є.І. Машбиць та ін.); підкреслюється важливість навчання студентів умінням і навичкам самоосвітньої діяльності (О.О. Абдулліна, А.К. Громцева, В.О. Якунін та ін.); розглядаються питання розвитку самостійної пізнавальної діяльності (Н.А. Половнікова, Є.М. Шиянов, Г.І. Щукіна та ін.).

Дослідження В.П. Беспалька, М.В. Кларіна, Є.С. Полата, Г.К. Селевко та інших показують, що в умовах інформаційного суспільства впровадження новітніх досягнень, акцентованих на самостійність у навчанні, неможливе без використання нових інформаційних технологій. Проте разом з тим аналіз наукових праць показав, що теоретичні й методичні аспекти використання нових інформаційних технологій для реалізації конкретних завдань організації самостійної роботи є недостатньо розробленими, що не дозволяє широко використовувати їх у професійній підготовці майбутніх фахівців. Зокрема, поза увагою дослідників залишилась проблема підготовки студентів до професійної комунікації під час організації самостійної роботи – основи їх подальшого професійного зростання в системі безперервного навчання.

Мета статті – розкрити особливості самостійної роботи майбутніх фахівців, спрямованої на підготовку до професійної комунікації.

Поняття “самостійна робота” є багатогранним, тому досить природно, що воно не набуло єдиного тлумачення в педагогічній літературі. Науковці (Ю.К. Бабанський, В.К. Буряк, Л.Г. Вяткін, В.Г. Дайрі, Б.П. Єсіпов, Л.В. Жарова, Р.М. Міхельсон, О.О. Нільсон, П.І. Підкасистий, О.Я. Савченко, Т.І. Шамова та ін.) розглядають його як: форму організації, метод, засіб навчання, різновид навчальної діяльності. Найбільш вдалим вбачаємо визначення, запропоноване Л.Г. Вяткіним, який під самостійною роботою розуміє “такий різновид діяльності школярів, за якого в умовах систематичного зменшення прямої допомоги вчителя виконуються навчальні завдання, що сприяють свідомому й міцному засвоєнню знань, умінь і навичок формування пізнавальної самостійності як риси особистості учня” [2, с. 29].

Дослідники, що займаються цією проблемою у вищій школі (С.І. Архангельський, В.К. Буряк, М.Г. Гарунов, Е.Я. Голант, Б.Г. Юганзен, С.І. Зінов’єв, О.Г. Молібог, Р.А. Нізамов, М.Д. Нікандров, П.І. Підкасистий та ін.), також неоднозначні в тлумаченні цього феномену. Так, поняття “самостійна робота” трактують як: самостійний пошук необхідної інформації, набуття знань, використання цих знань для розв’язання навчальних, наукових і професійних завдань (С.І. Архангельський); діяльність, що складається з багатьох елементів: творчого сприйняття й осмислення навчального матеріалу в ході лекції, підготовки до занять, іспитів, заліків, виконання курсових і дипломних робіт (О.Г. Молібог); різноманітні види індивідуальної, групової пізнавальної діяльності студентів на заняттях або в позааудиторний час без безпосереднього керівництва, але під наглядом викладача (Р.А. Нізамов); систему заходів, спрямованих на виховання активності й самостійності як рис особистості, на набуття умінь і навичок раціонального отримання корисної інформації (Б.Г. Юганзен); систему організації педагогічних умов, що забезпечують управління навчальною діяльністю, яка відбувається за відсутності викладача (В. Граф, І.І. Ільєсов, В.Я. Ляудіс). В окремих підходах самостійна робота ототожнюється з самоосві-

тою (С.І. Зінов'єв). Спираючись на вищенаведені тлумачення, доходимо висновку, що самостійна робота розглядається, з одного боку, як різновид діяльності, що стимулює активність, самостійність, пізнавальний інтерес; основа самоосвіти, поштовх до подальшого підвищення кваліфікації, а з іншого – як система заходів чи педагогічних умов, що забезпечують керівництво самостійною діяльністю студентів.

М.Г. Гарунов, визначаючи самостійну роботу як “виконання різних завдань навчального, виробничого, дослідницького й самоосвітнього характеру, які виступають як засіб засвоєння професійних знань, способів пізнавальної і професійної діяльності, формування умінь і навичок творчої діяльності й професійної майстерності” [3], презентує такі її характеристики: вона формує в того, хто навчається, на кожному етапі його руху від незнання до знання необхідний обсяг і рівень знань, навичок і вмінь для розв’язання пізнавальних завдань; виробляє в студента психологічну установку на систематичне поповнення своїх знань і вироблення вмінь орієнтуватися в потоці наукової інформації; є найважливішою умовою самоорганізації того, хто навчається, в оволодінні методами професійної діяльності, пізнання та поведінки; є знаряддям педагогічного керівництва й управління самостійною пізнавальною та науково-педагогічною діяльністю того, хто навчається, у процесі навчання й професійного самовизначення [3].

На наш погляд, *самостійна робота зумовлює перехід студентів від позиції об’єкта керування до позиції суб’єкта керування самостійною діяльністю*, де “особистість – суб’єкт свого власного розвитку, яка постійно знаходиться у пошуку й побудові тих видів діяльнісного ставлення до світу, у якому можуть найповніше виявлятися й розвиватися потенції конкретного індивіда” [1, с. 5].

Виходимо з того, що за умови спрямування самостійної роботи на оволодіння професійно спрямованими комунікативними вміннями, вміннями самостійно здобувати знання [8; 9; 12], вона може стати ефективною формою підготовки майбутніх фахівців до професійної комунікації. Об’єктивно, той самий результат навчальної комунікативної діяльності навіть за високої кінцевої продуктивності може бути досягнутий за рахунок різної комунікативної активності студентів. В одному випадку цей результат забезпечується в основному відтворювальною, виконавською діяльністю. В іншому – створюються умови, за яких студенти не просто запам’ятовують і відтворюють готові знання та способи дії, а й самостійно здобувають їх, перебудовуючи раніше отримані, здійснюють широке перенесення засвоєного на виконання нових комунікативних завдань, тобто виконують, в основному, не відтворювальну, а перетворювальну діяльність.

Набуття досвіду професійної комунікації є процесом поступової передачі прав на виконання окремих елементів комунікативної діяльності самому студенту для її самостійного здійснення. Студент, самостійно здійснюючи “входження” в

нові форми комунікативної діяльності, опановує кожним з її компонентів, переходами від одного компонента до іншого. Отже, у ході самостійної діяльності відбувається формування в студентів комунікативних умінь і навичок під час відпрацювання ними кожного навчального компонента. А.К. Маркова підкреслює значущість уміння самостійно виконувати всі ланки навчальної діяльності й самостійно переходити від постановки навчального завдання до адекватної навчальної дії, від навчальної дії до відповідного їй самоконтролю та самооцінки [11, с. 22]. Приєднуючись до цієї думки, вважаємо, що такий підхід забезпечить готовність і здатність студента найбільш раціонально організовувати самостійну роботу.

Виходимо з того, що ефективна підготовка студентів до професійної комунікації під час виконання самостійної роботи неможлива без збудження в них *потреби* до цього виду діяльності, яку розглядають: 1) як ознаку об'єкта зовнішнього середовища, необхідного для нормальної життєдіяльності (потреба – об'єкт); 2) як стан психіки, що відбиває недостатність чого-небудь (потреба – стан); 3) як ознаку фундаментальних властивостей особистості, що визначають її ставлення до навколишнього світу (потреба – властивість) [10, с. 121–123].

З потребою тісно пов'язана *мета* – функція потреб студента, оскільки будь-яка діяльність є реалізацією деякої мети. Приступаючи до самостійної діяльності, студент ставить перед собою конкретну мету, виходячи з потреб. Тому мета й визначається як усвідомлена потреба, ознаменування бажаного результату, на досягнення якого спрямована активність особистості. Цей момент особливо важливий під час підготовки майбутніх фахівців до професійної комунікації, а зважаючи на те, що саме поняття мети є необхідним структурним елементом будь-якої діяльності, усвідомлена мета завжди визначає спосіб і характер діяльності студента, а значить, можна говорити про *зв'язок мети й активності в діяльності*. Мета є об'єктом, на який спрямована активність, але й активність є умовою реалізації мети. Тому без активності неможливі як визначення мети, так і діяльність щодо її досягнення. Водночас без мети неможлива активність, оскільки постановка мети вже передбачає активність. “Мета змушує людину думати” [6, с. 14].

Наявність потреби є необхідною умовою формування мотиву, який є усвідомленим предметом діяльності, що надає можливість задовольнити потребу. Мотив, потреба, інтерес – спрямовуючі рушійні сили, які сприяють виникненню ініціативи, прояву істотних моментів самостійної діяльності.

У процесі виконання самостійної роботи студенти мають *опанувати перш за все способи відтворення понять професійної комунікації, образів, цінностей, норм і через ці способи засвоїти зміст теоретичних знань*. Отже, потреба в комунікативній діяльності спонукає студентів до засвоєння теоретичних знань, мотиви – до засвоєння способів самостійного їх відтворення за допомогою навчальних дій, спрямованих на розв'язання комунікативних завдань. При цьому

розуміємо, що стійке прагнення до поповнення знань і опанування новими способами комунікативної діяльності можливе лише за умови, якщо студент уже володіє певним багажем знань і має вміння самостійно здобувати їх.

Ці міркування покладені в основу організації самостійної роботи студентів під час вивчення навчальних дисциплін “Педагогіка”, “Конфліктологія”, “Психологія та етика ділового спілкування”.

Організація самостійної роботи студентів, особливо на перших етапах, вимагала достатньо переконливого їх мотивування для реалізації самостійного комунікативно спрямованого дослідницько-творчого навчання. В умовах, коли сутністю організації навчального процесу є в основному самостійна творча діяльність, для студентів, звичних до лекційно-семінарського типу навчання, мотиваційна основа стала актуальною проблемою. Мотиваційний компонент розглядався нами як процес, у результаті якого визначається діяльність, що має для індивіда особистісне значення, створює усталеність інтересу до неї й перетворює задані зовні цілі на внутрішні потреби особистості. Впровадження зазначеного компонента забезпечувалося за допомогою: усвідомлення студентами значення здобутих знань, норм і цінностей для майбутньої діяльності; стимулювання прагнення до виконання ускладнених завдань; вільного вибору рівня самостійних завдань, темпу й кількості спроб при виконанні завдань та можливість використання комп'ютера як засобу навчання; поступового залучення студентів до визначеного кола професійних інтересів.

Самостійна форма навчання професійної комунікації бачиться нами як робота студентів над розвитком комунікативних умінь під час виконання різнорівневих завдань, робота з друкованими джерелами та електронними засобами інформації, діяльність із самовдосконалення комунікативної особистості. Вона має діяльнісний характер, тому в її структурі можна виділити компоненти, які характерні для діяльності: *мотиваційні ланцюги, постановка конкретного завдання, добір способів виконання, виконавський елемент, контроль*. Таким чином, умовами забезпечення успішного виконання студентами самостійної роботи можуть бути: мотивованість навчального завдання (для чого, чому сприяє); чітка постановка пізнавальних завдань; алгоритм, метод виконання роботи, знання студентом способів її виконання; чітке визначення викладачем обсягу роботи, форм звітності, термінів її подання, видів консультаційної допомоги, видів і форм контролю (контрольні роботи, тести, семінар тощо), критеріїв оцінювання. Виходячи із цього, самостійна робота передбачала завдання: робота за інструкцією (закріплення дій відбувається за рахунок багаторазового їх повторення); серія самостійних завдань за модулями навчальної дисципліни; завдання на самостійне виділення системи орієнтирів у кожному конкретному випадку (орієнтири представлені в узагальненому вигляді, мають повний склад і виділені об'єктом самостійно); завдання на формування комунікативних дій, незалежних від конкретного змісту предмета.

Завдання для самостійної роботи були спрямовані на формування *комунікативно-мовленнєвих* (використовувати в мовленні словникове багатство української мови, дотримуючись норм вимови та наголошування слів; добирати оптимальні мовні й мовленнєві засоби із загальнонаціонального арсеналу мови відповідно до потреб висловлювання; використовувати особливості усного мовлення з метою передавання інформації, впливу на їх поведінку й діяльність; реалізовувати монолог та діалог у різних формах усного мовлення; моделювати зовнішнє мовлення (обдумування, планування, регулювання діяльності засобами внутрішнього діалогу тощо); *інформаційно-інструментальних* (моделювати процес комунікації у професійно-спрямованій діяльності; правильно обирати засоби подання інформації; подавати навчальну інформацію в максимально різноманітних формах; стимулювати активність співрозмовника до контакту один з одним і викладачем; володіти й управляти увагою інформаційного партнера та ін.); *невербальних* (презентувати культуру зовнішнього вигляду (постава, хода, естетика одягу, зачіски, гриму, аксесуарів); використовувати жести адекватно ситуації спілкування; виражати себе, настрій, відтінки відносин через засоби зовнішньої виразності; узгоджувати невербальну поведінку із ситуативним контекстом спілкування тощо); *інформаційно-пошукових* (працювати з різними видами та носіями інформації; здійснювати швидко й кваліфіковано пошук необхідних даних з різних джерел (професійна, психолого-педагогічна література, періодика) інформації; включатися в колективний пошук інформації; працювати з інформаційними ресурсами комп'ютерних мереж; кваліфікованого пошуку необхідної інформації в комп'ютерних мережах; будувати діалог залежно від умов комунікації (з інформаційним партнером, колективом, комп'ютерною мережею тощо); вести діалог згідно з етичними правилами комунікації з комп'ютерними мережами тощо) *та інших груп комунікативних умінь*. Студенти мають не просто володіти зазначеними комунікативними вміннями, а й уміти з багатьох способів діяльності вибрати найпридатніші для цієї комунікативної ситуації.

Пропоновані завдання відповідали трьом рівням складності. Перший рівень – *репродуктивний*, тобто відтворення теоретичних знань, набутих під час лекційних, семінарських занять. Завдання, спрямовані на виявлення в студентів системи комунікативних знань (знання сутності професійно спрямованої комунікації, її закономірностей, понять, означень тощо), формування професійних комунікативних умінь та навичок. Наприклад, підготуватись до мікровиступу за визначеною темою; підготуватись до мікровикладання (метод розповідь) за певною темою та ін.

Другий – *пошуково-творчий*, дає змогу використовувати набуті знання в практиці, нестандартних ситуаціях та професійній діяльності. Наприклад, розробити та провести міні-лекцію з певної проблеми, забезпечити засоби зворотного комунікативного зв'язку; провести спостереження; проаналізувати логіку

поведінки фахівця; розробити рекомендації, якими, на ваш погляд, міг би скористатись фахівець щодо покращення професійної комунікації; підготовка глосарію основних термінів за теоретичним матеріалом лекції з подальшим його представленням у комп'ютерній мережі; реферативне дослідження на задану тему та подання результатів роботи з використанням мережевої презентації; презентація матеріалів реферату як стаціонарного інформаційного ресурсу мережі; підготовка електронного портфоліо “Я – спеціаліст певного фаху”.

Третій рівень – *дослідницько-творчий*, дає можливість творчої діяльності, аналітичного підходу до набутих знань, умінь та навичок. На цьому рівні інформація проходить ряд перетворень, набуваючи форми понять, між якими формуються логічні зв'язки, що зумовлює розумовий пошук відповідної поведінки або дії. Наведемо деякі приклади.

1. Кожному студенту пропонують завести зошит з переліком комунікативних якостей фахівця (фонетичні, усного та писемного мовлення, аудитивні, логічної побудови висловлення, групова взаємодія, ентузіазм/оптимізм, лідерство, прийняття на себе відповідальності та ін.), які він має розвинути в собі. Студенти мають самостійно оцінити свою роботу, тренуючи навички контролю за процесом власного самовдосконалення в комунікації. Після певного періоду (кілька занять, тижнів) проводиться колективне обговорення результатів самооцінки, де й виявляється необ'єктивність деяких студентів.

2. Написати листа товаришу про свої побажання, мрії, прагнення.

3. Провести спостереження за роботою фахівців у ході виробничої практики та проаналізувати засоби комунікативного впливу, які вони використовують.

Особливу зацікавленість студенти виявили під час виконання самостійних завдань, що передбачали послугування засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Для інтенсифікації процесу формування комунікативних умінь і навичок була розроблена локальна технологія самостійного пошуку професійної інформації, що включала систему вправ для відпрацювання кожної з дій, з яких складається конкретне вміння. Причому кожен компонент, який складав інформаційно-пошукове комунікативне вміння, студент мав змогу відпрацьовувати стільки, скільки йому було потрібно, самостійно визначаючи рівень вміння за допомогою контрольних показників, працюючи за програмою інформаційного пошуку. Ця локальна технологія була апробована на чотирьох факультетах Дніпропетровського університету економіки та права.

Завдання на самостійну роботу мали вигляд: здійснити пошук сайта бібліотеки Вернадського, використовуючи можливості пошукових серверів міжнародної мережі Інтернет (ММІ); використовуючи ресурси сайта бібліотеки В.І. Вернадського, здійснити пошук і добірку літератури з визначеної теми (ділове спілкування, особливості взаємодії в системі (викладач – студент, керівник –

підлеглий, колега – колега), міжособистісні конфлікти в колективі тощо); використовуючи ресурси сайту бібліотеки В.І. Вернадського, зокрема каталоги періодичної літератури, здійснити аналіз найбільш цікавих сучасних фахово спрямованих проблем; виконати пошук найцікавіших статей з певної теми, текст статті представити в електронному вигляді, як файл додатка Microsoft Word, щоб з ним мав змогу ознайомитися викладач; за допомогою пошукових серверів здійснити пошук сайтів періодичних фахових видань (журнали, газети); за допомогою поштового серверу ua.fm. надіслати повідомлення колезі про отримані результати проведеного вами дослідження; надіслати рецензію на самостійну роботу одногрупника за допомогою програми Microsoft Outlook Express; за допомогою пошукових серверів Yandex (<http://yandex.ru>), Rambler (<http://rambler.ru>) здійснити пошук з певної теми та ін. Для кожного завдання були розроблені інструктивні матеріали (алгоритми дій).

Після виконання завдань за інструкцією студенти отримують більш складні завдання: надіслати віртуальним студентам індивідуальні навчальні завдання; отримавши варіанти виконаних навчальних завдань, перевірити їх, надіслати студентам відповіді з аналізом допущених помилок, загальною оцінкою роботи; розробити тестові завдання з фаху та здійснити діалог зі студентом-одногрупником за допомогою електронної пошти тощо.

Висновки. Отже, педагогічно правильно організована й методично дозована самостійна робота студентів дає змогу значно інтенсифікувати процес формування інформаційно-пошукових комунікативних умінь. Це підтверджують дані опитування студентів, де 96,82% респондентів вказали на переваги роботи з комп'ютерними засобами комунікації за рахунок: збільшення можливостей встановлення комунікативних зв'язків з колегами; скорочення часу на пошук нової інформації, виконання технологічних операцій, довідково-інформаційне обслуговування й інформаційне забезпечення; розширення сфери послуг шляхом включення в роботу бібліотек нетрадиційних для них послуг інформаційного забезпечення й довідкового обслуговування, пов'язаних з підготовкою, веденням та оперативним представленням реферативної, гіпертекстової, повнотекстової й фактографічної інформації тощо. Студентам цікаво вчитися, а викладачеві – навчати. На заняттях панує атмосфера творчого пізнання, спільного пошуку. І педагог, і студент виступають суб'єктами навчання. Між викладачем і студентом створюється атмосфера взаєморозуміння, виникає довіра до викладача як до фахівця, повага як до особистості. Вимоги викладача справедливі, студенти сприймають їх як поради. Наявні контакти, бажання працювати разом. Підвищується рівень пізнавальної активності студентів, їхня думка розкута, вони не бояться помилитися під час розв'язання завдання. Можливість творчо працювати стимулює студентів. Вони відчують реальну зацікавленість викладача в їх відповідях, роздумах, висновках. Викладач і студенти задоволені спільною працею: студенти збагатилися новою інформацією, виявили здібності,

сформували вміння взаємодіяти в мережі Інтернет, здобули визнання в групі; викладач отримав задоволення від співпраці зі студентами, від того, що віддав їм частку свого інтелектуального надбання, переконався, що його робота дала позитивні результати.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що зміщення в навчальному процесі вищої школи акцентів на самостійну роботу студентів з формування різноманітних груп комунікативних умінь сприяє ефективності підготовки майбутніх фахівців до професійної комунікації.

Література

1. Ануфриев Е.А. Социальный статус и активность личности / Е.А. Ануфриев. – М. : МГУ, 1984. – 257 с.
2. Вяткин Л.Г. Самостоятельность учащихся на уроках русского языка : учеб. пособ. к спецкурсу / Л.Г. Вяткин. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1993. – 130 с.
3. Гарунов М.Г. Самостоятельная работа студентов / М.Г. Гарунов, П.И. Пидкасистый. – М. : Знание, 1978. – 78 с.
4. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М.В. Кларин. – М. : Арена, 1994. – 223 с.
5. Кремень В.Г. Доповідь на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти / В.Г. Кремень. – К. : Освіта, 2001. – 11 с.
6. Левин Р. Практическое введение в технологию искусственного интеллекта и экспертных систем с иллюстрациями на Бейсике : пер. с англ. / Р. Левин, Д. Дранг, Б. Эделсон. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 239 с.
7. Левський Т. Вища освіта стане доступнішою / Т. Левський [Електронний ресурс] Урядовий портал: Соціальна політика. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/public/article?art_id.
8. Малихін О.В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект : монографія / О.В. Малихін. – Кривий Ріг : КДПУ, 2009. – 400 с.
9. Ничкало Н.Г. Развитие профессиональной освіти і навчання в контексті Європейської інтеграції / Н.Г. Ничкало // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 1. – С. 57–69.
10. Новые педагогические и информационные технологии в образовании / [под ред. Е.С. Полат]. – М. : Логос, 1999. – 256 с.
11. Формирование учебной деятельности школьников / [под ред. В.В. Давыдова, И. Ломпшера, Е.К. Марковой]. – М. : Педагогика, 1982. – 216 с.
12. Яшанов С.М. Використання комп'ютерно-орієнтованих навчаючих систем в самостійній роботі студентів / С.М. Яшанов // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства : матер. Міжнар. наук.-теор. конф. Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2000. – С. 233–237.
13. Naisbitt J. Mega-trends 2000 / J. Naisbitt, P. Aburdene. – N. Y., 1990. – P. 26–28.